

Татьяна Геннадьевна Недзелюк, *Конфессиональное сообщество католиков Сибири: влияние мировоззрения на повседневную жизнь (1830–1917 гг.)*, СибАГС, Новосибирск 2016, ss. 344.

Nowosybirsk – jedno z największych miast Syberii, leżące właściwie w samym jej centrum – jest miejscem prężnie rozwijającej się nauki, w tym badań nad wielkimi migracjami w Rosji. Tutaj jednym z czołowych badaczy tego nurtu jest Sergiej Aleksandrowicz Kraselnikow. Skupił on swoją uwagę na historii rosyjskiej i syberyjskiej inteligencji na początku lat trzydziestych XX w., a przedmiotem jego wieloletnich rozważań była dynamika i formy rozwoju naukowego potencjału w latach 1920–1930. Jedna z jego najważniejszych prac pozostaje w kręgu badań nad przymusowymi migracjami w okresie stalinizmu w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (*Серп и Молот. Крестьянская ссылка в Западной Сибири 1930-е годы*, Москва 2003). Autor wyjaśnił w niej nie tylko prawne aspekty deportacji w latach trzydziestych XX w. w ZSRR, ale również dokonał omówienia warunków życia codziennego w nowych miejscach przymusowego osiedlenia.

Do tego kręgu badaczy zaliczają się również rosyjscy historycy zajmujący się losami Polaków na Syberii. Zespół ten w Nowosybirsku tworzą: Ekaterina Nikolajewna Tumanik, Leonid Kazimirowicz Ostrowski i Tatiana Gennadiejewna Niedzieluk.

W kręgu zainteresowań Tumanik znalazły się m.in.: historia zsyłki na Syberię pierwszej połowy XIX w., dekabrysty oraz historia przekładów Biblii. Do najważniejszych prac tej historyczki należą: *Декабрист Александр Николаевич Муравьев. Начало политической биографии и основание первых декабристских организаций* (Новосибирск 2006) oraz *Юзеф Адамовский и становление пароходства в Западной Сибири в середине XIX века* (Новосибирск 2011). Jest ona również współautorem wielu prac historycznych dotyczących tematu zesłań. Natomiast Ostrowski poświęcił swoje książki Polakom, którzy osiedlili się na Syberii Zachodniej. Jego ostatnim, ogromnym dziełem jest *Поляки в Западной Сибири в конце XIX – первой четверти XX века* (Новосибирск 2016), za którą otrzymał nagrodę „Przeglądu Wschodniego” w kategorii „Dzieła zagraniczne”. To jedna z wielu prac w naukowym dorobku tego nowosybirskiego historyka.

W 2016 r. także w Nowosybirsku ukazała się praca *Конфессиональное сообщество католиков Сибири: влияние мировоззрения на повседневную жизнь (1830–1917 гг.)*, której autorem jest Tatjana Gennadiejewna Niedzieluk. Jest to najnowsza publikacja tej nowosybirskiej badaczki, a przedmiotem rozważań polska i niemiecka społeczność katolicka na Syberii. Dużym walorem pracy jest przedstawienie różnic pomiędzy tymi dwiema narodowościami i wpływu światopoglądu na życie codzienne syberyjskich katolików w latach 1830–1917. Celem pracy było ukazanie obowiązującego systemu wartości i jego oddziaływania na życie codzienne. Ramy chronologiczne obejmują okres od wybuchu powstania listopadowego i fali zesłań na Syberię po jego upadek, aż do roku 1917, kiedy za sprawą rewolucji bolszewickiej miały miejsce istotne wydarzenia wpływające na społeczność katolicką w Rosji. Geograficzny obszar badań objął główne miasta Syberii, tj. Tobolsk, Tomsk, Irkuck, gubernie jenijską i akomolińską oraz obszary położone za Bajkałem. Autorka dołożyła starań, aby zgromadzić rozproszony, obszerny materiał archiwalny, skupiony w rosyjskich i zagranicznych archiwach. Kwerendą zostały objęte archiwa: Państwowe Archiwum Kraju Ałtajskiego, Państwowe Archiwum Krasnojarskie, Państwowe Archiwum w Irkucku, Państwowe Archiwum w Nowosybirsku, Państwowe Archiwum Rosyjskiej Federacji,

Państwowe Archiwum w Tomsku, Państwowe Archiwum w Tobolsku, Historyczne Archiwum w Omsku, Rosyjskie Państwowe Historyczne Archiwum, Centralne Archiwum w Petersburgu, Archivio Segreto Vaticano, Narodowe Historyczne Archiwum w Białorusi.

Należy podkreślić, że Autorka wykorzystała akty prawne i normatywne, księgi metrykalne, dane statystyczne, informacje w rocznikach, czasopismach oraz zgromadziła wspomnienia i pamiętniki. Sięgnęła również do licznych publikacji naukowych i literatury w wielu językach: polskim, niemieckim, angielskim oraz włoskim.

W swojej książce Niedzieluk często posługuje się terminami „Syberia Wschodnia” i „Syberia Zachodnia”, co uznać można za zabieg słuszny, gdyż takie geograficzne pojęcia zostały przyjęte i wykorzystywane w wielu wcześniejszych pracach, m.in. przez Swietłanę Mulinę (*Мигранты поневоле: адаптация ссыльных участников Польского восстания 1863 года в Западной Сибири*, Санкт-Петербург 2012) czy Leonida Ostrowskiego we wspomnianej książce.

Praca ma charakter studium historyczno-antropologiczno-socjologicznego. Konstrukcja zbudowana została prawidłowo i w sposób interesujący zarówno dla profesjonalnych badaczy historii, jak i czytelników spoza kręgów naukowych. Już we wstępie Autorka wykazała się ogromną znajomością tematu, przedstawiając obszerny dorobek historiograficzny w tym przedmiocie badań.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym „Факторы и условия, повлиявшие на формирование мировоззрения и образа жизни сибирских католиков” zostały przedstawione przekonania i życie codzienne katolików na Syberii i wymieniono zasady, które nimi kierowały. Wśród nich przede wszystkim: wola i sprawiedliwość Boża, istota Matki Bożej – jej wstawiennictwo i patronat, zwierzchnictwo papieża. Autorka bardzo rzetelnie przeanalizowała temat, poczynając od wyjaśnienia poszczególnych terminów, poprzez wskazanie, jakie miały one odzwierciedlenie w życiu codziennym katolików. W tym rozdziale wyjaśniła również szeroko rozumiane pojęcia **czasu** i **przestrzeni** – w tym przypadku przecież bardzo rozległej Syberii. W kolejnej części tego rozdziału Niedzieluk skupiła się na omówieniu liczebności i struktury wiernych. Przedstawiła procesy ich migracji, które były wynikiem politycznych zsyłek oraz dobrowolnych przesiedleń z powodów ekonomicznych. W tych analizach Autorka wykorzystała przede wszystkim materiał archiwalny, dane statystyczne, publikacje i opracowania naukowe. W tej części pracy poruszony został także temat szkolnictwa i proces kształcenia katolików; dokładnej analizie poddano szkoły, w tym przedstawiona została liczebność uczniów i nauczycieli w poszczególnych miastach. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż na każdym etapie tworzenia narracji Autorka pracowała z niebywałą precyzją, rzetelnością i skrupulatnością.

Rozdział drugi pt. „Мировоззренческие ориентиры сибирских католиков” to wnikliwa analiza wspomnianych wcześniej pojęć **czasu** i **przestrzeni** wśród katolików zamieszkujących syberyjską ziemię. **Przestrzenią** dla charakteryzowanej grupy była rozległa Syberia. Tu Autorka posłużyła się słowami Wiktorii Śliwowskiej „Syberia miała dla Polaków o wiele bardziej szerokie znaczenie, niż tylko geograficzną nazwę, i na wiele dziesiątek lat stała się kluczowym słowem narodowego mitu”¹. Syberia dla wielu była martyrologią

¹ В. Сливовская, *Старые и новые исследования судеб польских ссыльных в Сибири. Их место в истории и культуре // Сибирь в истории и культуре...*, s. 278, w: Т.Г. Недзелюк, *Конфессиональное сообщество католиков Сибири. Влияние мировоззрения на повседневную жизнь (1830–1917 гг.)*, Новосибирск 2016, s. 90.

i jednoznacznym obrazem cierpienia, lecz dla wielu jednocześnie stała się drugą ojczyzną, drugim domem. Niedzieluk opisuje obraz Syberii przedstawianej Polakom na początku XIX w., gdy wielu z nich pod wpływem propagandy rosyjskiej uwierzyło, że ta ziemia da im drugie – godne życie, będzie swego rodzaju wybawieniem. Autorka przywołała w tym miejscu przykłady z gazet, roczników i w umiejętny sposób połączyła fakty z wielu źródeł.

Kolejny aspekt to **czas**. W praktyce religijnej wyznaczał go kalendarz liturgiczny (rok liturgiczny – *annus liturgicus*). Badaczka po kolei scharakteryzowała wszystkie najważniejsze święta i obrzędy religii katolickiej. W tym rozdziale Autorka opisała kościół jako miejsce ważne z socjologicznego punktu widzenia. Dla wielu katolików było to miejsce kultu, w którym ludzie odnajdywali poczucie bezpieczeństwa, szacunek i kontakt z innymi ludźmi, mogli pełnić ważne funkcje w strukturze kościelnej. Tym samym kościół stanowił, i po dziś dzień stanowi, kluczową rolę w życiu katolików na Syberii. Tu w badaniach zastosowanie znalazły materiały z gazet i periodyków z tego okresu.

Istotną kwestią poruszoną w pracy jest omówienie roli płci w społeczności katolickiej. Przytoczony tu został obraz Boga jako mężczyzny, ale w zestawieniu z osobą Matki Bożej. Autorka pokazała mężczyznę: Boga, ale i księdza, organistę oraz ojca jako głowę rodziny. Przeanalizowała również zadania kobiety, poczynając od roli matki, żony i katoliczki. Od przedstawienia obrazu kobiety i mężczyzny Niedzieluk przeszła do charakterystyki małżeństwa, rodziny i wychowania dzieci – to ostatnia część tego rozdziału. Zebrany w odległych miejscach materiał został zestawiony i zamieszczono statystyki narodzin, śmierci, przyrostu naturalnego, jak również narodowość małżeństw; ukazano funkcjonujący model rodziny i sposoby wychowywania dzieci w duchu religii i tradycji. Szczegółowo opisano ceremonię ślubu i wesela – nie różniły się obecnych. Natomiast warunkiem zawarcia związku małżeńskiego była ta sama narodowość i wyznanie przyszłych małżonków.

Pierwsza część trzeciego rozdziału „Реализация мировоззренческих ориентиров в повседневной жизни сибирских католиков” to dokładna charakterystyka świąt liturgicznych i obrzędów w katolickim roku liturgicznym. Autorka rozpoczęła tę część pracy od wyjaśnienia podstawowych określeń i terminów. Każde święto poddała wnikliwej analizie i opisała je w sposób bardzo szczegółowy, przedstawiając kolejno rytuały i tradycje. Z socjologicznego punktu widzenia wydarzenia te i związane z nimi emocje pełniły i pełnią istotną rolę w życiu katolików. W nowym środowisku, w różnych okolicznościach, w których znaleźli się katolicy, święta dawały poczucie przynależności do większej grupy, namiastkę domu, ojczyzny. Wzajemne więzi pomagały w adaptacji w nowym społeczeństwie. Autorka omówiła sposoby celebrowania świąt przez Polaków i przez Niemców oraz wskazała różnice.

Kolejna część rozdziału poświęcona została czytelnictwu. Opisano tu rolę bibliotek, przede wszystkim tych przy „prichodach” – parafiach, ale i tych prywatnych; zamieszczono tabele z wykazami polskich bibliotek wraz z ich charakterystyką. Niedzieluk nawiązała również do Tunki – syberyjskiej „polskiej” wioski, o której pisał polski historyk Eugeniusz Niebelski². Sportretował on m.in. duchowieństwo polskie na Syberii. Końcowa część rozdziału to charakterystyka ceremonii pogrzebu i wyobrażenia katolików o śmierci oraz wierzenia z nią związane. Badaczka nie pominęła również tematu katolickich cmentarzy.

Ostatni czwarty rozdział „Практики сибирских католиков” poświęcony został życiu codziennemu katolików: Polaków, Niemców i Białorusinów. Aspekty ekonomiczny

² E. Niebelski, *Tunka. Syberyjskie losy księży zesłańców 1863 r.*, Wrocław 2011.

i gospodarczy Autorka tutaj tylko zasygnalizowała. Opisała także niektóre znane osoby z nimi związane, m.in. Alfonsa Kozieł-Poklewskiego, jednego z najbardziej znanych polskich przedsiębiorców mieszkających na Syberii.

Monografia Niedzieluk zawiera również omówienie architektury sakralnej z dokładnym opisem wnętrza kościołów katolickich. Ostatnim zagadnieniem poruszonym w pracy jest muzyka i jej rola w życiu katolików. Nie można w tym miejscu zapomnieć o istniejącej „polskiej” wsi Wierszyna, w której po dziś dzień wybrzmiewają polskie słowa i melodie pieśni. Szczegółowo pisał o niej Władysław Masiarz³, polski badacz Polaków na Syberii. W kontekście innych badań szerokim uzupełnieniem tematyki poruszonej przez Niedzieluk jest także praca wspomnianego wcześniej Leonida Ostrowskiego.

Pierwszą kwestią, która nasuwa się po przeczytaniu omawianej książki, jest podziw dla olbrzymiej precyzji i rzetelności w przedstawianiu faktów przez Autorkę. Monografia Niedzieluk i Ostrowskiego tworzą całościowy obraz syberyjskiej społeczności zesłanych Polaków i katolików różnej nacji. Prace wzajemnie się uzupełniają, kwestie, które nie zostały przedstawione w pierwszej pracy zawarte są w drugiej i odwrotnie. Aspekty antropologiczne i socjologiczne poruszone u Niedzieluk zostały poszerzone o gospodarcze i ekonomiczne fakty w opracowaniu Ostrowskiego. Obie książki należy uznać za kluczowe w kanonie historiografii o Polakach na Syberii.

Reasumując, innowacyjność dzieła Tatiany Gennadiejewnoj Niedzieluk polega na tym, iż dotychczas nie powstała praca, która tak precyzyjnie charakteryzowałaby społeczność katolicką na Syberii. Autorka wykazała się dużą znajomością zarówno religii katolickiej, jak i obyczajów, tradycji i kultury Polaków i Niemców. Jak dotąd nie powstała monografia, w której zebrany by został tak mocno rozproszony materiał dotyczący społeczności katolickiej, poczynając od danych o liczebności i strukturze katolików na Syberii, poprzez ukazanie wpływu wiary na życie codzienne, aż po szczegółowe przedstawienie świąt, obrzędów, opis kościoła jako miejsca kultu i ostatecznie dokładną charakterystykę katolickiej rodziny. Praca jest obszernym zbiorem informacji zarówno z historycznego, jak i antropologiczno-socjologicznego punktu widzenia. Dla badaczy tematu jest wielkim uzupełnieniem literatury przedmiotu.

Na koniec powrócę do refleksji o badaniach historycznych prowadzonych w Nowosybirsku. Ośrodek ten dysponuje wieloma źródłami, które dostępne są w miejscowym archiwum. Jest to materiał niezwykle wartościowy pod kątem badania losów Polaków na Syberii i w Rosji. Rosnące zainteresowanie tematem Polaków przez nowosybirskich historyków daje nadzieję na odkrywanie wciąż nowych informacji o naszych przodkach w tych odległych miejscach świata.

Anna Koział

³ W. Masiarz, *Wierszyna – polska wieś na Syberii Wschodniej 1910–2010. Z dziejów dobrowolnej migracji chłopów polskich na Syberię na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 2016.